

جایگاه ارزش‌های اسلامی در مبانی انعطاف‌پذیری خانه‌های معاصر

آرزو محتشم^۱

مهدی حمزه نژاد^۲

چکیده

مسکن انعطاف‌پذیر با هدف پاسخگویی به نیازهای در حال تغییر انسان‌ها دارای راهکارهایی در طراحی می‌باشد، در اسلام این نیازها در قالب ارزش‌های اسلامی، منتج از اسماء الهی و اخلاق اسلامی، صفات سلبی و ثبوتی را به منظور تبیین سازوکارهای نظری این رویکرد شکل می‌دهد. پژوهش حاضر سعی دارد، با همپوشانی ارزش‌های اسلامی به صورت عام با رویکرد انعطاف‌پذیری، نشان دهد که ارزش‌های اسلامی چگونه می‌توانند در مبانی طراحی انعطاف‌پذیری مسکن منعکس گردند و تعیین‌کننده پیوندی صحیح با اصول معماری اسلامی باشد؛ در این راستا با روشی توصیفی و فرا تحلیلی، با استفاده از مطالعات کتابخانه‌ای و میدانی، ارزش‌های اسلامی تأثیرگذار در مسکن (حریم، تکریم، تأکید بر جمع‌گرایی، زیبایی و تذکر) که با توجه به بیشترین تذکرات در اسلام از منابع عرفانی و اخلاقی است؛ با تحلیل سیستمی AHP، با کمک نرم افزار Expert choice و پرسش‌نامه خبرگان علوم اسلامی اولویت بندی شدند؛ در واقع مقادیر کمی معیارها و زیرمعیارها، حساسیت حضور هر ارزش را با زیرمعیارهایش و در مجموع را، مشخص می‌کند. در پایان مشخص شد که حریم، دارای بالاترین اهمیت معیاری و زیرمعیاری بوده و تعیین سلسله مراتب و همنشینی فضاها با هدف محدودیت بخشی به تغییرات آینده، باید در درجه‌ی اول مبانی طراحی مسکن انعطاف‌پذیر قرار گیرد.

کلیدواژه‌ها

ارزش‌های اسلامی، انعطاف‌پذیری، مسکن، اخلاق.

۱. کارشناسی ارشد مهندسی معماری اسلامی، دانشگاه بین‌المللی امام رضا (ع)، مشهد،

Email: Arezomohtasham2014@gmail.com

۲. دکتری معماری و عضو هیئت علمی (استادیار) دانشگاه علم و صنعت، تهران

Email: hamzenejad@iust.ac.ir

پذیرش نهایی ۱۳۹۴/۱۱/۲۱

تاریخ دریافت ۱۳۹۴/۸/۳۰

طرح مسأله

معماری به عنوان جلوه‌دهنده‌ی ارزش‌های فردی و اجتماعی در پیش‌مطالعات طراحی و نیز تأثیرگذار بر ارزش‌های اخلاقی در بعد فردی و جامعه در مرحله بهره‌برداری، دارای دو نمود تأثیرگذاری و تأثیرپذیری می‌باشد، در واقع نگاشت و نگاهداشت بخش زیادی از ارزش‌های مفید و غیر مفید در جامعه توسط این هنر در حال بروز است که هویت هر اجتماعی را شکل می‌دهد. مسکن یکی از مهم‌ترین فضاهای معماری است که رابطه‌ی مستقیم با خود انسان برقرار می‌نماید؛ لذا صورت زمینی مسکن به عملکردهای موردنیاز انسان و ابعاد انسانی جوابگو می‌باشد و سیرت معنوی آن درصدد پاسخگویی به اعتقادات و باورهای ساکنین آن است. این وجه از مسکن باید سازگار با وجه الهی ساکنین آن باشد که بر اساس خدامحوری شکل گرفته است. انسان دینی فطرتاً دارای خواست‌های انسانی است که او را به کمال الهی می‌رساند (مسائلی، ۱۳۸۸: ۲۷)

هویت‌سازی مفید و سازش با هویت‌های مفید در قالب ارزش‌های ماندگار جامعه اسلامی با اقتباس از ارزش‌های الهی مبتنی بر صفات الهی و با الهام از آن‌ها می‌تواند به معماری اعتباری دو چندان دهد؛ زیرا که ارزش‌هایی که منشأ آنها وحی و فطرت است (ارزش‌های الهی)، در جوامعی که تعالیم دین و فطرت، منشأ بسیاری از ارزش‌های اجتماعی آن‌ها را تشکیل می‌دهد؛ اعتبار این ارزش‌ها را به پذیرش یا عدم پذیرش عموم مردم وابسته نمی‌دانند و در هر حال معتبر شناخته می‌شوند و همچنین ارزش‌هایی که منشأ آن‌ها مادی است (ارزش‌های مادی) جنبه خدایی و الهی قضیه کنار می‌رود و در طول زمان و به تدریج در جامعه شکل می‌گیرند، به تناسب نیازها و شرایط اجتماعی، دستخوش تغییرات هستند؛ در واقع این جامعه است که تعیین‌کننده ارزش‌ها محسوب می‌شود، ثبات و ماندگاری در گذر زمان لحظه‌ای بوده و دیگر نمی‌توان آن را با هویت یک منطقه خاص و یک دین مشخص قلمداد نمود؛ زیرا صیانتی نگاشتی دارند و به نگاهداشت ارزش‌های فطری (دائم) بی‌توجه هستند.

در واقع ارزش‌های معتبر (الهی) در سطح جوامع اسلامی دارای ویژگی‌های زیر می‌باشند:

- ۱- ارزش‌ها میان مردم مشترک و وفاق دینی و انسانی تعیین‌کننده‌اند،
 - ۲- ارزش‌ها با عواطف (انسانی) همراه بوده و به قضاوت شخصی افراد بستگی ندارند،
 - ۳- چون ارزش‌ها با اقتباس از فطرت انسان هاست، در نتیجه به وفاق میان اشخاص کثیری رسیده که می‌توان آن‌ها را مفهوم‌سازی کرد. یعنی از اشیای گوناگون ارزیابی شده انتزاع کرد.
- در این تحقیق فرض بر این است که دین رفتار انسان را بر اساس خواست‌های فطری وی به مانند ارزش‌های اخلاقی تحت تأثیر قرار داده و نمود آن در مسکن او نیز باید هویدا باشد.
- این پژوهش با رویکرد اسلامی مسکن در مقوله انعطاف‌پذیری، درصدد انطباق این ارزش‌ها با مبانی ساماندهی نیازها می‌باشد، معماری انعطاف‌پذیر با توجه به نیازهای در حال تغییر کاربران

در گذر زمان معنا پیدا کرده و سامان بخشی‌های اجتماعی - اقتصادی و زیست محیطی را پوشش می‌دهد. قبول چنین سیستمی در مسکن با رویکرد اسلامی دارای شرایط خاصی است، زیرا که مبنا بر ارزش‌های اسلامی بوده و محدودیت‌های تعیین شده‌ای را طلب می‌کند و این مسیر را با شیوه‌ی زیر ادامه می‌دهد.

این پژوهش با مطالعات کتابخانه‌ای و پرسش‌نامه‌ی ۱۴ نفر از خبرگان (اساتید علوم اسلامی) و با استفاده از سیستم تحلیل داده‌ای Expert choice با کمک روش AHP، ابتدا با استناد بر منابع عرفانی و اخلاقی تعدادی ارزش را برای بررسی در مسکن پیشنهاد می‌دهد و مفاهیم ارزش‌های ماندگار را با استناد بر روایات، احادیث، آیات و نظر فقها مطرح می‌سازد و با نظر خبرگان علوم اسلامی، به اولویت‌بندی این ارزش‌ها پرداخته و مصادیق حفظ این ارزش‌ها را در مبانی کلی طراحی مسکن مطرح می‌نماید و در انتها سلسله مراتب محدوده‌شونده‌ای را با توجه به اولویت‌بندی گفته شده بر این اساس، در خانه‌های منعطف مطرح می‌سازد، به‌طوری‌که برای هر یک از زیرمعیارهای بیان شده راهکاری طراحی در زمینه انعطاف‌پذیری عنوان می‌گردد و رعایت اولویت را در مبانی طراحی مطرح می‌کند، به صورتی‌که رعایت اولویت دوم در طراحی منوط بر رعایت اولویت اول است و عکس آن صحیح نمی‌باشد.

در ادامه می‌توان برای نشان دادن کلیت این پژوهش، پاسخ به سؤالات زیر را دربرگیرنده‌ی مفهوم دانست:

- ارزش‌های اسلامی چگونه ارزش‌هایی بوده و مفهوم خود را از چه مفاهیمی دریافت کرده‌اند؟

- مقایسه‌ی ارزش‌های اسلامی در مسکن با چه معیارهایی مطرح می‌گردند؟

- اولویت ارزش‌های اسلامی در مقوله‌ی کلی مسکن چگونه با مفاهیم انعطاف‌پذیری ارتباط برقرار می‌کنند؟

در زمینه‌ی مسکن اسلامی، رویکردهای مطالعاتی به ارزش‌ها به صورت کلی در کتب و مقالات متعدد با اشاراتی به مبانی ارزشی وجود داشته است، اما نمونه‌ی تلفیقی با انعطاف‌پذیری به منظور تبیین الگویی کلی و قابل استناد با این روش مطالعاتی (AHP) انجام نشده است، لذا از این حیث دارای نوآوری بوده و احکام کلی در طراحی مسکن انعطاف‌پذیر معاصر با رویکرد اسلامی را با اولویت تعیین محدودیت‌های تغییرپذیری اجزای داخلی مسکن از حیث رعایت حریم‌های چندگانه را در اولویت رعایت، متذکر می‌گردد.

۱. مبانی نظری

۲-۱. تبیین انعطاف‌پذیری بر اساس نگرش اسمایی

از دیدگاه سید حیدر آملی در عالم وجود جز خدای تعالی، اسماء، صفات و افعال او نمی‌باشد

و جمیع موجودات مظهر اسمای الهیه است، اسماء الله نامتناهی است، اما در یک تقسیم منحصر می‌شود، در اسمای ذات، اسمای صفات و اسمای افعال. انسان مظهر جمیع اسمای جلالیه و جمالیه است، عقل مظهر اسمای لطیفه‌ی اوست و نفس مظهر اسمای قهریه او و همچنین هر عضوی از اعضای آدمی مظهر اسمی از اسماء الله و یا قوتی از قوای اوست (سبزواری، ۱۳۶۳: ۱۳۸-۱۳۳). قیصری در شرح فصوص الحکم با توجه به دیدگاه ابن عربی در کتاب انشاء الدوائر اسماء الله را به چهار دسته ذیل تقسیم کرده است:

اسماء ذات، مانند: الله، الرب، الملك، القدوس، السلام، المؤمن، المهيمن، العزيز، الجبار، المتكبر، العلی، العظيم، الظاهر، الباطن و....

اسماء الصفات، مانند: الحی، الشکور، القهار، المقتدر، القوی، القادر، الکریم، الغفار و....
اسماء الأفعال، مانند: المبدی، المعید، الوکیل، الباعث، المجیب، الواسع، الحسیب، الحافظ، و....

اسماء الامهات، مانند: الحیات، الکلام، القدرة، اراده، العلم، السمع والبصر و....

قیصری پس از ذکر کلام ابن عربی، قسم چهارم را به عنوان یک بخش مستقل پذیرفته، می‌گوید: این بخش یا به اسماء ذات برمی‌گردد یا به اسماء صفات (آشتیانی، ۱۳۷۵: ۲۵۸).

لغت انعطاف‌پذیر از صفاتی است که به مانند همه‌ی صفات موجود در عالم، از صفات الهی سرچشمه گرفته شده‌است، که الهام‌بخش مفاهیمی است که اخلاق را می‌سازد.

۲-۲. اخلاق عامل انعطاف‌پذیری

«اخلاق» جمع «خلق» یا «خلق» به معنای سرشت (ابن منظور، بیتا)

علم اخلاق، علمی است که از ملکات انسانی که مربوط به قوای نباتی و حیوانی و انسانی اوست صحبت می‌کند و او را به فضایل و رذایل اخلاقی آشنا می‌سازد تا بتواند صفات فاضله را کسب کرده و از رذایل پرهیز نماید و یا این که علم اخلاق، علمی است که از انواع صفات خوب و بد، صفاتی که ارتباط با افعال اختیاری انسان دارد و از کیفیت اکتساب این صفات و یا دور کردن صفات رذیله بحث می‌کند. (مصباح، ۱۳۷۳: ۱۰) علم اخلاق از نظر اسلام، یکی از مهم‌ترین و شریف‌ترین علوم است، چرا که از هدف‌های اصلی بعثت انبیاء و مخصوصاً پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله و سلم تهذیب اخلاق و تزکیه نفوس بوده‌است "پیامبری که آنها را تزکیه می‌کند و به آنها کتاب و حکمت می‌آموزد" و در روایت از پیامبر خدا (ص) نقل شده که فرموده‌اند: "من از طرف خداوند برانگیخته شدم که مکارم اخلاق را تکمیل کنم" (ارفع، ۱۳۶۸: ۲۰) در حقیقت نظام اخلاقی اسلام دارای خصوصیات و ویژگی‌هایی است که موجب برتری آن بر سایر نظام‌ها و

۱- یزکیهم و یعلمهم الکتاب و الحکمه (جمعه ۲/)

۲- بعثت لاتمم مکارم الاخلاق

مکاتب اخلاقی است؛ بر این اساس لازم است، در تمامی رویکردهای زندگی انسان اعم از طراحی فضای زندگی وی خودنمایی نموده و مسکن را حامل تذکراتی برای ساکنین نماید.

ویژگی‌های نظام اخلاقی را می‌توان به گونه‌های زیر یافت:

۱- فراگیری و شمول: بدین معنی که انواع مختلف افعال انسان، مانند افعال خاص هر فرد، در ارتباط با خانواده و جوامع مختلف انسانی و افعال فرد در ارتباط با خدای متعال ارزش‌گذاری می‌شوند، یعنی انسان در انواع فعالیت‌ها و ارتباط‌های خود قادر به کسب ارزش‌های اخلاقی است.

۲- هماهنگی و انسجام درونی: در نظام اخلاقی اسلام با در نظر گرفتن مراتب وجودی انسان و کمالات و لذایذ و خرامت‌های هر مرتبه، مصداق کمال و لذت مطلوب نهایی انسان تعیین شده و همه اعمالی که در این جهت واحد هستند، هماهنگ گردیده براساس آن، ارزیابی شده‌اند.

۳- قابلیت تبیین عقلانی: در این نظام، قوانین اخلاقی صرفاً مبتنی بر احساسات، عواطف و احکام صادره از سوی فرد و اجتماع نبوده، انشائی محض نیستند، بلکه با اتکاء به جهان بینی اسلامی منبع و پشتوانه‌ی واقعی دارند و لذا قابل تبیین و استدلال می‌باشند.

۴- توجه به تمام نیازها و ابعاد انسان: نظام اخلاقی اسلام با محور قراردادن خدا، بین همه ابعاد و نیازهای اصیل انسانی جمع نموده، دستیابی به همه آنها را با هم ممکن ساخته است.

۵- توجه به حسن فاعلی و فعلی: در نظام اخلاق، علاوه بر خود عمل و نتایج آن، به نیت که نقش جهت دهنده به عمل را دارد، توجه شده است به گونه‌ای که نیت، روح و منشأ اساسی ارزش اخلاقی عمل به حساب می‌آید.

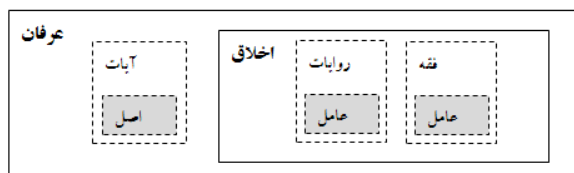
۶- مراتب داشتن ارزش‌ها: در این نظام، ارزش‌ها دارای مراتب و درجات مختلفی‌اند که نسبت به میزان خلوص نیت و آثار آن متفاوت است و بدین جهت دسترسی به بعضی از مراحل آن برای عموم انسان‌ها به آسانی میسر است (مصباح، ۱۳۸۱: ۱۶۱-۱۶۷).

در واقع ویژگی‌های نظام اخلاقی، مرتبه داری و لزوم اولویت‌مندی آن‌ها را در مسکن تعیین می‌کند.

۳-۲. ارزش‌های مستتر در مسکن اسلامی

تقسیم ویژگی‌های مسکن به دو دسته ثبوتی و سلبی ما را به رسیدن به مسکن مطلوب اسلامی کمک خواهد کرد، مراد از ارزش‌های ثبوتی، ارزش‌هایی است که رعایت و بکارگیری آنها توصیه می‌شود و وجود آنها در مسکن باید تقویت شود و مراد از ارزش‌های سلبی، ارزش‌هایی است که مسکن باید از آنها منزّه باشد و اگر چه در آن‌ها وجود داشت آنها را تضعیف کرد، که این دو در راستای هم هستند، به طور مثال رعایت عدل به عنوان یک ارزش ثبوتی در

راستای دوری از اسراف که خود یک امر سلبی است، می‌باشد. در این راستا پنج ارزش تکریم، جمع‌گرایی، زیبایی، تذکر و حریم به عنوان ارزش‌های مستتر در مسکن به صورت مفاهیم ذهنی در نظر گرفته شد؛ با بررسی عرفان و همچنین اخلاق در سیر مباحث حاضر، با توجه به اصل بودن عرفان و همچنین عامل بودن اخلاق در موضوعی مانند انعطاف‌پذیری با کمک احادیث، روایات و فقه اهمیت ارزش‌های زیر مطرح می‌گردد. (تصویر ۱)

تصویر ۱. چگونگی ارتباط عرفان، اخلاق با هم؛ در حقیقت احادیث در راستای عرفان بوده و روایات و فقه با نقش تذکر مجدد در حیطه‌ی اخلاقی گام برمی‌دارند. (مأخذ: نگارندگان)
در ادامه می‌توان تعدادی از ارزش‌های زیر را با استناد از موارد ذکر شده در قبل، به صورت زیر بیان نمود:

۲-۳-۱. تکریم

تکریم به عنوان ارزشی کرامت ذاتی و فطری انسان را در رابطه با دیگر افراد، اعم از خانواده، فامیل و همسایه نشان می‌دهد با ارائه توصیه‌هایی این احترامات خاص را یادآوری می‌نماید و در ارتباط با همه‌ی موقعیت‌ها شرایطی خاص را مطرح می‌کند که می‌تواند در طراحی‌های معماری دارای تأثیری به سزا باشند. (جدول ۱)

تکریم: گرامی‌داشتن، گرامی کردن، بزرگوارشمردن، تکریمان. (معین، ۱۳۷۱)، گرامی‌داشتن، نیک‌گرامی کردن، کریم گفتن کسی را. (دهخدا، ۱۳۷۷، جلد ۵)؛ تکریم: گرامی‌داشتن، عزیز و ارجمند شمردن. (عمید، ۱۳۶۱)؛ احترام به معنای بزرگ‌داشت و گرامی داشتن چیزی می‌باشد.

یکی از مهم‌ترین توصیه‌های قرآن کریم درباره پدر و مادر است: ما توصیه کردیم تا انسان حرمت پدر و مادر را رعایت کند و نسبت به احترام مادر تأکید بیشتری می‌کند و برای نشان دادن اهمیت حرمت پدر و مادر نخست نام مبارک خدا و بعد از آن نام پدر و مادر را ذکر می‌کند تا وحدت سیاق، اهتمام به مطلب را برساند؛ زیرا والدین مجرای فیض خالقند و عقوبت آنها از مصادیق بارز قطع و از گناهان کبیره است (جوادی آملی، ۱۳۸۹ الف: ۵۵۹). اولویت احسان به

والدین، در مقایسه با خویشاوندان نیز در قرآن مورد تأکید است^۱ و اولویت احسان به مادر در مقایسه با پدر، به دلیل تحمل سی ماه رنج و تلاش برای تربیت فرزند را نیز مطرح نموده است.^۲ در احادیث مصادیق گوناگونی از حقوق مادّی و معنوی والدین ذکر گردیده و در این میان بر حفظ حیات ایشان تأکید شده است، چنان که فرزندان از آسیب رساندن به پدر و مادر نهی شده‌اند و کشتن آنان بزرگ‌ترین کفر و ناسپاسی تلقی شده است (کلینی، ۱۳۸۸ق، جلد ۲: ۳۴۸)؛ فقها نیز در این باره تأکید دارند؛ اگر پدر و مادر ملحد یا اهل کتاب نیز نباشند، احترام آنها و رفع نیازهایشان بر فرزند واجب است^۳ (جوادی آملی، ۱۳۸۹الف: ۵۶۰).

خدای سبحان، نسبت به فرزندان به رعایت مسائل مالی آنان سفارش کرده‌اند^۴، بلکه فتنه بودن و ناپایدار بودن آنان را گوشزد می‌کند^۵، در قرآن به نحو کلی به تربیت فرزندان اشاره می‌کند^۶ و بعضی از نکات تربیتی را به والدین گوشزد می‌کند^۷. امام علی (ع): حق فرزند بر پدر، آن است که نام خوب بر او بگذارد و او را خوب تربیت کند و قرآن به او بیاموزد^۸ (صالح، ۱۳۷۰: ۵۴۶).

همسایه نیز موردی است که سفارشات بسیاری به آن وارد است؛ ارتباط با همسایه نیز تا شعاع چهل خانه موجب پیدایش حق همسایگی است و خدای سبحان رعایت حقوق همسایگان را واجب کرده و کسی که این حقوق را رعایت نکند در حدّ خودش مشمول^۹ است. پیامبر

۱- واذا اخذنا ميثق بني اسرائيل لا تعبدون الا الله وبالولدين احسانا وذی القربى... (از تقدیم «والدین» بر «ذی القربى»، چنین برمی آید.) (بقره / ۸۳)

کتب علیکم اذا حضر احدکم الموت ان ترک خیرا الوصیة للولدين و الاقربین... (بقره / ۱۸۰) و اعبدوا الله ولا تشركوا به شیئا وبالولدين احسنا و بذی القربى... (نساء / ۳۶)

۲- و وصینا الانسن بولدیه احسنا حملته امه کرها و وضعته کرها و حملہ و فصله ثلثون شهرا... (احقاف / ۱۵)

۳- وصاحبهما فی الذّتیاء معروفاً

۴- یوصیکم الله فی اولادکم للذکر مثل حظّ الانثیین (نساء / ۱۱)

۵- انما اموالکم و اولادکم فتنه (انفال / ۲۸) و (المال و البنون زینة الحیاء الدنیا و الباقیات الصالحات...) (کهف / ۴۶)

۶- و قل رب ارحمهما کما ربّانی صغیراً (اسراء / ۲۴)

۷- (یا ایها الذین امنوا لیستأنکم الذین ملکتم ایمانکم و الذین لم یبلغوا الحلم منکم ثلاث مرّات من قبل صلاة الفجر...) (نور / ۵۸)

۸- وَ حَقُّ الْوَلَدِ عَلَى الْوَالِدِ أَنْ يُحَسِّنَ إِسْمَهُ وَ يُحَسِّنَ آدَبَهُ، وَ يُعَلِّمَهُ الْقُرْآنَ

۹- و یقطعون ما أمر الله به أن یوصل (بقره / ۲۷)

اکرم(ص) در این باره می‌فرمایند: رعایت حرمت همسایه همانند احترام مادر لازم است^۱ (کلینی، ۱۳۸۸ق، جلد ۲: ۶۶۶). برای هرچیزی زکات است و زکات خانه اتاق پذیرایی از مهمان است^۲. یعنی مهمان‌نوازی وظیفه زکوی کسی است که خداوند به او نعمت داشتن خانه داده است. (امام علی (ع) به نقل از: جوادی آملی، ۱۳۸۹ج: ۱۱۹) پس از سفارش به والدین، احسان و نیکی کردن به ارحام و ایتم و مساکین ذکر شده است. «ذی القربی» همان ارحام‌اند؛ خواه همسایه باشند یا نه. به هر روی، با اینکه قبلاً در آیه نسبت به ارحام سفارش شده، برای اهمیت مسئله دوباره ذکر شده است که به همسایه ارحام باید کاملاً احسان کرد، بنابراین، همسایه‌ای که از نظر مکانی نزدیک است و مسلمان و نیز از ارحام است، سه حق دارد: حق همسایگی (حق الجوار)؛ حق که مسلمان بر مسلمان دیگر دارد (حق الاسلام)؛ حق خویشاوندی (حق الرحامه) (همان، ۱۳۸۹ب: ۶۰۱).

خداوند در قرآن نیز بلافاصله پس از خداوند از انسان یاد می‌کند و بعد از آن از علم و دانش یاد می‌کند.^۳ در دیدگاه قرآن عقل موهبتی از جانب پرودگار است که آدمی را بسوی حق هدایت می‌کند. قرآن در بیانی واضح انسان را برخوردار از کرامت، شرافت و شأن ذاتی دانسته است.^۴ در این مورد امام جعفر صادق(علیه السلام) فرمودند: خداوند دوست دارد نعمتی که به بنده خود داده، اثر آن را در او ببیند. پرسیده شد: چگونه؟ فرمود: هر فردی جامه خود را نظیف، خود را خوشبو، خانه خود را نیکو و پیشگاه منزل خود را رُفت و رو کند (جوادی آملی، ۱۳۸۸ج: ۸۵).

خداوند کرامتی خاص برای طبیعت قائل است؛ پیام قرآن کریم درباره ناسپاسان زیست محیطی و فاقدان فرهنگ صیانت محیط زیست، این است: آنچه از دستور سپهری و فرمان آسمانی برمی‌آید، این است که تابلوی زیبای آفرینش، امانت الهی به دست بشر است.^۵ در قرآن کریم، همان‌طور که حق بهره‌برداری از محیط زیست و طبیعت برای انسان ذکر شده، مسئولیت و تکلیف عمران و آبادانی زمین نیز بر عهده او گذاشته شده است.^۶ اسلام انسان‌ها را در برابر

۱ - حُرْمَةُ الْجَارِ عَلَى الْجَارِ كَحُرْمَةِ أُمِّهِ.

۲ - لِكُلِّ شَيْءٍ زَكَاةٌ وَزَكَاةُ الدَّارِ بَيْتُ الضِّيَافَةِ

۳ - قَالُوا لَوْ كُنَّا نَسْمَعُ أَوْ نَعْقِلُ مَا كُنَّا فِي أَصْحَابِ السَّعِيرِ (ملک/۶۷)

۴ - وَلَقَدْ كَرَّمْنَا بَنِي آدَمَ وَحَمَلْنَاهُمْ فِي الْبَرِّ وَالْبَحْرِ وَرَزَقْنَاهُمْ مِنَ الطَّيِّبَاتِ وَفَضَّلْنَاهُمْ عَلَى كَثِيرٍ مِمَّنْ خَلَقْنَا تَفْضِيلًا: (اسراء/ ۷۰) خدای سبحان به انسان کرامت تکوینی بخشیده و این کرامت اصلی و ابروی تکوینی را با شکوفا کردن آن در بخش‌های علمی و خصلت‌های اخلاقی می‌توان مشاهده نمود.

۵ - ظَهَرَ الْفَسَادُ فِي الْبَرِّ وَالْبَحْرِ بِمَا كَسَبَتْ أَيْدِي النَّاسِ لِيُذِيقَهُمْ بَعْضَ الَّذِي عَمِلُوا لَعَلَّهُمْ يَرْجِعُونَ (روم/۴۱)

۶ - هُوَ أَنشَأَكُمْ مِنَ الْأَرْضِ وَاسْتَعْمَرَكُمْ فِيهَا؛ (هود / ۶۱) اوست که شما را از زمین آفرید و آبادی آن را به شما واگذاشت.

زیستگاه خود مسئول شناخته است. در عبارتی از سخنان امام علی (ع) آمده است: بترسید از خدا در مورد بندگان او و سرزمین‌هایشان، شما در مورد زمین‌ها و چهارپایان نیز مسئول هستید^۱. جدول ۱. خلاصه‌ای از معیار تکریم با ذکر اهمیت آنها در زندگی انسانی با اتخاذ از آیات، احادیث و نظر فقها: در توصیه‌های اخلاقی پنج زیر معیار برای تکریم دارای تأکید بیشتری بوده است (مأخذ: نگارندگان)

معیار اصلی	زیرمعیار	اهمیت
تکریم	تکریم والدین	رعایت حرمت (بعد خداوند)، احسان به والدین در پیری، دعا در حق والدین، اطاعت فرمان والدین، نیکی به والدین، رفع نیازهای آنان، خدمت به والدین
	تکریم فرزندان	تکریم فرزندان در سطوح سنی متفاوت، تأمین مسائل مالی، احترام به فرزندان با آداب پسندیده، مهریابی با آنها، وفای به عهد با آنها، نام نیکو، آموزش قرآن، گماردن به کار نیکو، یاری فرزند به نیکی به خودشان
	تکریم همسایه	تأکید اسلام بر تکریم همسایه مبتنی بر احترام و رعایت حق همسایه (حق جوار، حق الاسلام، حق الرحامه) در دنیا و آخرت، قرض به وی، دلداری، عیادت، تبریک، صلح و آرامش، پذیرایی از وی
	تکریم خود	تأکید اسلام بر شناخت نیازهای معنوی و جسمانی انسان، خویشتن شناسی و در نظر گیری شأن انسانی
تکریم طبیعت	تکریم طبیعت	فرهنگ صیانت محیط زیست، برقراری ارتباط بین اعمال انسان و رخدادهای جهان ارتباط، درک تأثیر مستقیم اعمال، اخلاق، اعتقادات و اندیشه انسان نیز در محیط زیست؛ رعایت حق با سالم نگه داشتن محیط زیست

۲-۳-۲. جمع‌گرایی

در اسلام تأکیدات ویژه‌ای در رابطه با اجتماع‌پذیری و جمع‌گرایی در مباحث مختلف شده است از نماز جماعت و نمازهای جمعه تا صله رحم و میهمان‌نوازی، همگی این شاخصه را روشن می‌نمایند. (جدول ۲) خدا مطرح می‌سازد؛ چنان‌که سفارش به صله ارحام را به سفارش به تقوای الهی پیوند می‌زند^۲، با آن‌که در صدر آیه‌ی تقوا را گوشزد کرده بود^۳. امام علی (ع) نیز این مورد

۱- اتقوا لله فی عبادته و بلادته فإنکم مسئولون حتی عن البقاع والبهائم؛ (نهج البلاغه، ۵۴۶)

۲- واتقوا الله الذی تسألون به والأرحام (نساء/۱)

۳- یا ایها الناس اتقوا ربکم الذی خلقکم من نفسٍ واحدة... (نساء/۱)

را زکات رفاه می‌پندارند: زکات رفاه، نیکی با همسایگان و صله رحم است^۱ (آمدی ۱۳۶۶، جلد ۴: ۱۰۶).
جدول ۲. خلاصه ای از معیار جمع گرایی با ذکر اهمیت آنها در زندگی انسانی با اتخاذ از آیات، احادیث و نظر فقها: در توصیه‌های اخلاقی دو زیر معیار برای جمع گرایی دارای تأکید بیشتری بوده است (مأخذ: نگارندگان)

معیار اصلی	زیر معیار	اهمیت
تأکید بر جمع گرایی	خانواده همسایگان	داشتن ارتباطی مؤثر با اعضای خانواده صله رحم (زکات رفاه)، صله رحم پیوند به تقوا، سلامت محیط زیست در گرو رفتار جمعی سالم

۱. زیبایی

به عقیده حکمای اسلامی زیبایی‌های موجود در این عالم جلوه‌های ناقص و مقیدی از زیبایی مطلق یعنی حق تعالی هستند. به نظر علامه طباطبائی حسن عبارت از آن است که شی با غرض و هدفی که از او مطلوب و مقصود است، موافق و سازگار باشد و اجزاء کاملاً با یکدیگر سازگاری و موافقت دارند. (طباطبائی، ۱۳۸۶، جلد ۵: ۱۷)

رسول اکرم (ص): خداوند زیبایست و زیبایی را دوست دارد، بخشنده است و بخشش را دوست دارد، پاکیزه است و پاکیزگی را دوست دارد.^۲ (پاینده، ۱۳۸۲: ۲۹۳) در اینجا پیامبر در مورد صفات جمالی خداوند صحبت می‌کنند و به آن سفارش می‌کنند.^۳ در اسلام به سادگی در زندگی و اجتناب از ریا و فخر فروشی بسیار سخن گفته شده است که این مسئله با توجه به پیوند بسیاری که با معیار تذکر است در تذکر به طور مفصل توضیح داده خواهد شد. (جدول ۳ و ۴)
جدول ۳. خلاصه ای از معیار زیبایی با ذکر اهمیت آنها در زندگی انسانی با اتخاذ از آیات، احادیث و نظر فقها: در توصیه‌های اخلاقی دو زیر معیار برای زیبایی دارای تأکید بیشتری بوده است (مأخذ: نگارندگان)

معیار اصلی	زیر معیار	اهمیت
زیبایی	تجمل (حسن و جمال) سادگی	مطلوبیت، سازگاری اجزای عالم با هم میان‌ه روی در امور، پرهیز از مظاهر دنیا

۱- زَكَاةُ الْيَسَارِ بِرُ الْجِيرَانِ وَ صَلَۃُ الْارْحَامِ

۲- إِنَّ اللَّهَ تَعَالَى جَمِيلٌ يُحِبُّ الْجَمَالَ، سَخِيٌّ يُحِبُّ السَّخَاءَ، نَظِيفٌ يُحِبُّ النَّظَافَةَ

۳- زیرا هر کس به دنبال جمال محدود باشد، توان محدود خواهد داشت. چنانکه زنان سرشناس مصر با دیدن جمال ظاهر یوسف، دست‌های خود را بردند که: (فَلَمَّا رَأَيْنَهُ أَكْبَرْنَهُ وَقَطَّعْنَ أَيْدِيَهُنَّ) (یوسف/ ۳۱)

۲-۳-۳. تذکر

قرآن به عنوان کتابی که همواره در صدد یادآوری بوده و است، انسان را به نمود تذکر در تمامی ابعاد زندگیش بشارت می‌دهد. عدل به عنوان یکی از مظاهر ارزش تذکر بدین صورت مطرح است؛ عدل قرار گرفتن هر چیزی در جایگاه متناسب خود است. آن چنان که حضرت علی(ع) می‌فرماید: عدل، امور را بر جایگاه‌های مناسبشان قرار می‌دهد.^۱ مراد از رعایت حد وسط میان افراط و تفریط، حق‌گرایی و عدم تزامم تکالیف نسبت به یکدیگر است، نه صرف زیادی یا کمی یک عمل (احمدی، ۱۳۹۲: ۴۴). پیامبر اکرم(ص) در این باره می‌فرماید: اسراف را رها کن و میانه روی در پیش گیر و امروز به یاد فردا باش و از مال به اندازه ضرورت نگاهدار و اضافی آن را برای روز نیازمندیت (قیامت) پیش فرست^۲ (صالح، ۱۳۷۰: ۳۷۷). در حقیقت عدالت برای انسان‌ها به منظور قراردادن هر چیزی در جای خود است.^۳

معنی تعادل و مساوات خانه، ساختن ابنیه بزرگ و تفاخرآمیزی که خارج از حد نیاز است نمی‌باشد. ولی برعکس، خانه کوچک و ویران نیز مذموم شمرده شده است.^۴ خانه‌ای در حد رفع نیاز که جای کافی داشته باشد و البته چیزی در آن به زاید احداث نشده باشد و سالم و پاکیزه باشد.^۵ گفته اند که رسول خدا (ص) چشمش به خانه ای گنبدی بلندی افتاد. درباره صاحب آن

۱- الْعَدْلُ يَضَعُ الْأُمُورَ مَوَاضِعَهَا (نهج البلاغه، حکمت ۴۲۷)

۲- فَدَعِ الْإِسْرَافَ مُقْتَصِدًا وَادْكُرْ فِي الْيَوْمِ عَدَاً وَامْسِكْ مِنَ الْمَالِ بِقَدْرِ ضَرُورَتِكَ وَ قَدِّمِ الْفَضْلَ لِيَوْمِ حَاجَتِكَ

۳- در نهج البلاغه کسی از امام علی (ع) در مورد عاقل پرسید: و قيل له (ع): صف لنا العاقل فقال (ع): هو الذي يضع الشيء موضعه (فقيل: فصف لنا الجاهل) فقال قد فعلت. يعني ان الجاهل هو الذي لا يضع الشيء موضعه فكان ترك صفته صفه له اذ كان بخلاف وصف العاقل: و او را گفتند خردمند را برای وصف فرما. فرمود خردمند آن بود که هر چیزی را به جای خود نهد. پس او را گفتند نادان را برای ما وصف کن؛ گفت: وصف کردم معنی آن این است که نادان آن بود که هر چیز را بدانجا که باید نهد پس گویی ترک وصف، او را وصف کردن است چه رفتارش مخالف خردمند بودن است (نهج البلاغه، حکمت ۲۳۵).

۴- از سختی زندگی تنگی منزل است. (ری شهری، ۱۳۸۱، ح ۸۸۷۱)

۵- از خوشبختی مرد مسلمان داشتن مسکن فراخ است. (ری شهری ۱۳۸۱: ح ۸۸۷۰) امام علی (ع): إِنَّ لِلدَّارِ شَرَفًا وَ شَرَفُهَا السَّاحَةُ الْوَاسِعَةُ وَ الْخُلَطَاءُ الصَّالِحُونَ وَ إِنَّ لَهَا بَرَكَهً وَ بَرَكَتُهَا جَوْدُهُ مَوْضِعُهَا وَ سَعَةُ سَاحَتِهَا وَ حُسْنُ جَوَارِ جِيرَانِهَا؛ خانه را شرافتی است. شرافت خانه به وسعت حیاط (قسمت جلوی خانه) و هم‌نشینان خوب است و خانه را برکتی خانه را شرافتی است. شرافت خانه به وسعت حیاط (قسمت جلوی خانه) و هم‌نشینان خوب است. و خانه را برکتی است، برکت خانه جایگاه خوب آن، وسعت محوطه آن و همسایگان خوب آن است. (طبرسی، ۱۳۸۲: ۱۲۵ - ۱۲۶)

پرسید، عرض شد: از فلان مرد انصاری است، آن مرد آمد و به پیامبر (ص) سلام کرد، اما رسول خدا (ص) از وی روی گرداند. آن مرد نزد اصحاب پیامبر از این برخورد گله کرد، اصحاب گفتند: رسول خدا بیرون آمد و چشمش به خانه گنبدی تو افتاد پس از آن مرد انصاری خانه را ویران و با خاک یکسان کرد و این خبر به پیامبر (ص) رسید: بدانید که هر ساختمانی و بال صاحب آن است، مگر آنچه چاره‌ای از آن نباشد (ری شهری، ۱۳۸۱، ح ۸۸۷۲). این حدیث را امام صادق (ع) نیز بیان نموده اند (همان، ح ۸۸۷۸). این احادیث اشاره به ممانعت از فخر فروشی و شهرت است. (جدول ۴)

جدول ۴. خلاصه ای از معیار تذکر با ذکر اهمیت آنها در زندگی انسانی با اتخاذ از آیات، احادیث و نظر فقها: در توصیه‌های اخلاقی دو زیر معیار برای تذکر دارای تأکید بیشتری بوده است (مأخذ: نگارندگان)

معیار اصلی	زیرمعیار	اهمیت
تذکر	عدل	رعایت حد وسط میان افراط و تفریط (حق‌گرایی و عدم تراحم تکالیف نسبت به یکدیگر)، تعادل و مساوات، جلوگیری از اسراف و سخت‌گیری، قرار دادن هر چیز در جای خود
	پرهیز از مظاهر دنیا	دوری از فخر فروشی و شهرت، دوری از تکبر

۲-۳-۴. حریم

اسلام برای تنظیم روابط اجتماعی به نحو صحیح و پیشگیری از نقض حریم‌ها و تبعات ناشی از آن به‌ویژه از لحاظ تربیتی در محیط خانه مقرراتی را وضع نموده است و از اهل یک خانه نیز خواسته شده است که برای ورود به اتاق پدر و مادر در ساعت‌های خاصی اجازه بگیرند. در قرآن کریم به ضرورت رعایت حریم خانه غیر، تصریح و حتی به شیوه ورود آن نیز اشاره شده است. خداوند متعال خطاب به اهل ایمان می‌فرماید: ای کسانی که ایمان آوردید! در خانه‌هایی غیر از خانه‌هایتان، وارد نشوید تا اینکه به درستی رخصت طلبید و بر اهل آن سلام کنید این برای شما بهتر است باشد که شما متذکر شوید. در حریم شنیداری رعایت مسائلی مانند زیر را می‌توان نام برد: جلوگیری از استراق سمع، جلوگیری از مزاحمت برای دیگر افراد در خانه و همسایگان.

محرمیت بویایی در موارد زیر دارای اهمیت است و باید مسکن با راهکارهایی این نیازها را تأمین نماید: جلوگیری از انزجار افراد خانواده و یا همسایگان برای همنشینی‌ها، جلوگیری از اذیت رهگذران با بوهای ایجاد شده در داخل می‌تواند دارای اهمیت باشد. هر انسانی در زندگی خود دارای خلوتی است که آرامش فکری وی را پشتیبانی می‌نماید. این خلوت می‌تواند فضایی با تعریف اندازه‌ای و یا حس و حال ایجاد کننده آن فضا که باز است یا بسته باشد.

هر یک از اعضای خانواده برای تنظیم احساسات و آرامش فکری و روحی نیاز به مکان و حریم خلوت دارد. اتاق خصوصی زن و شوهر حریم مکانی آن‌هاست. اتاق اختصاصی هر یک از فرزندان خانواده حریم خصوصی آن‌ها به شمار می‌آید. پیش‌بینی اتاق اختصاصی به معنای محدود ساختن دسترسی دیگر اعضای خانواده به آن اتاق است که از شناسایی حق خلوت در مناسبات خانوادگی حکایت دارد. حق خلوت تنها به اتاق اختصاصی محقق نمی‌شود؛ بلکه اختصاص بخشی از یک فضای مشترک که معمولاً امور شخصی عضو در آن بخش به انجام می‌رسد، می‌تواند حریم خلوت تلقی گردد. (جدول ۵)

جدول ۵. خلاصه ای از معیار حریم با ذکر اهمیت آنها در زندگی انسانی با اتخاذ از آیات، احادیث و نظر فقها: در توصیه‌های اخلاقی پنج زیر معیار برای حریم دارای تأکید بیشتری بوده است. (مأخذ: نگارندگان)

معیار اصلی	زیرمعیار	اهمیت
حریم	حریم دیداری	رخصت در ورود به فضایی به منظور جلوگیری از دیدن نامحرم و ...
	حریم شنیداری	جلوگیری از استراق سمع، جلوگیری از مزاحمت برای دیگر افراد در خانه و همسایگان
	حریم بویایی	جلوگیری از انزجار افراد خانواده و یا همسایگان برای همنشینی‌ها، جلوگیری از اذیت رهگذران با بوهای ایجاد شده در داخل
	حریم حرکتی	توجه به شیوه‌های ورود به هر فضایی با آداب خاص خود
	حریم روانی	توجه به روحیات انسانی

۲. روش تحقیق

روش AHP یکی از معروف‌ترین زیرمجموعه‌های فنون (MADM) است که اولین بار توسط توماس ال. ساعتی، عراقی الاصل در دهه ۱۹۷۰ ابداع شد. فرآیند تحلیل سلسله مراتبی (AHP) در آغاز برای تصمیم‌گیری‌های انفرادی در محیطی متلاطم و فازی عرضه شد و در دهه‌ی هشتاد در تصمیم‌گیری‌های گروهی مورد توجه پژوهشگران قرار گرفت. این روش در زمانی می‌تواند استفاده شود که فضای تصمیم‌گیری با چند گزینه رقیب و معیار تصمیم‌گیری روبه‌رو است. اساس این روش بر مقایسه‌های زوجی عوامل مؤثر بر هر پدیده استوار است؛ تصمیم‌گیرنده با فراهم آوردن درخت سلسله مراتب تصمیم، عوامل مورد مقایسه و گزینه‌های رقیب در تصمیم را نشان می‌دهد؛ سپس برخی مقایسه‌های زوجی انجام می‌گیرد. این مقایسه‌ها وزن هر یک از شاخص‌ها و معیارها را در راستای گزینه‌های رقیب مشخص می‌سازد. در نهایت منطق AHP ماتریس‌های مقایسات زوجی را با همدیگر تلفیق می‌سازد تا تصمیم بهینه به دست آید (آذر و رجب زاده، ۱۳۸۸: ۶۷).

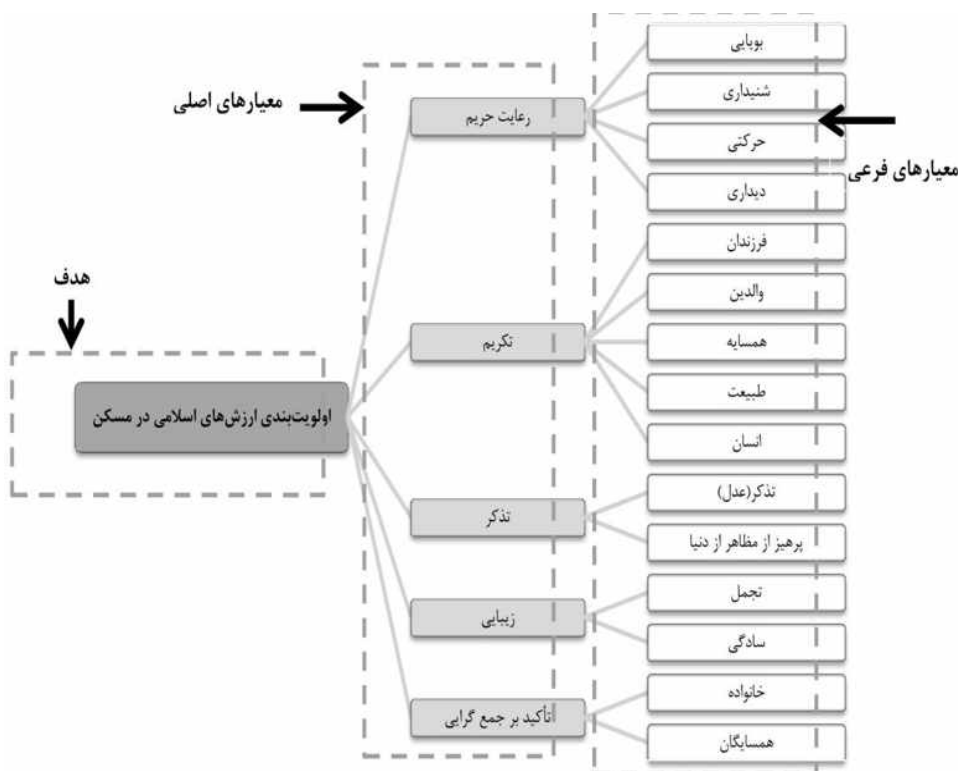
در این مدل به منظور اولویت بندی معیارها پرسش‌نامه‌ای (پرسش‌نامه‌ی خبرگان) تدوین می‌گردد و کارشناسان براساس جدول زیر که میزان امتیازها را در روش تحلیل سلسه مراتبی نشان می‌دهد، امتیازدهی می‌نمایند و وزن هر یک از معیارها بر اساس این پرسش‌نامه با استفاده از نرم افزار Expert choice به صورت نمودار به دست می‌آید. برای تعیین ضریب اهمیت معیارها و زیرمعیارها، چند روش وجود دارد که معمول‌ترین آن‌ها، مقایسه دودویی است. در این روش، معیارها دو به دو با یکدیگر مقایسه می‌شوند و درجه‌ی اهمیت هر معیار، نسبت به دیگری مشخص می‌شود (Cimren, 2007). (جدول ۶) اگر نرخ ناسازگاری کوچکتر از کوچکتر یا مساوی ۰/۱۰ باشد، در مقایسات زوجی سازگاری وجود دارد و می‌توان کار را ادامه داد. اگر نه؛ تصمیم‌گیرنده باید در مقایسات زوجی بازنگری کند (مؤمنی و شریفی، ۱۳۹۰: ۴)، تعداد مقایسات زوجی نیز از رابطه‌ی روبرو بدست می‌آید: $n(n-1) / 2$

جدول ۶. در مقایسات دودویی بین دو معیار و یا زیر معیار عدد بزرگتر نشانگر اهمیت بیشتر آن معیار یا زیر معیار است. (همان، ۵)

نمره	تعریف	شرح
۱	اهمیت یکسان	دو عنصر اهمیت یکسانی داشته باشند.
۳	برتری متوسط	یک عنصر نسبت به عنصر دیگر، برتری متوسط داشته باشد.
۵	برتری زیاد	یک عنصر نسبت به عنصر دیگر، برتری زیاد داشته باشد.
۷	برتری بسیار زیاد	یک عنصر نسبت به عنصر دیگر، برتری بسیار زیاد داشته باشد.
۹	برتری فوق العاده زیاد	یک عنصر نسبت به عنصر دیگر، برتری فوق العاده زیاد داشته باشد.
-۲	ارزش‌های بینابین	موارد بینابین در قضاوت‌ها
-۴		
-۶		
هنگامی که عنصر i با j مقایسه می‌شود، یکی از اعداد بالا به آن واگذار می‌شود، همچنین در مقایسه عنصر j با i مقدار معکوس آن واگذار می‌شود.		

مقایسات دودویی بین معیارها در مرحله‌ی اول و در مرحله دوم تنها بین زیرمعیارهای هر معیار به صورت جداگانه صورت می‌پذیرد و وزن نسبی هر یک محاسبه می‌گردد و در نهایت وزن نهایی از ترکیب وزن‌های نسبی بدست می‌آید. وزن نهایی هر گزینه در یک فرآیند سلسله مراتبی از مجموع حاصل ضرب اهمیت معیارها در وزن گزینه‌ها، بدست می‌آید. جمع وزن‌های نهایی گزینه‌ها برابر یک می‌باشد.

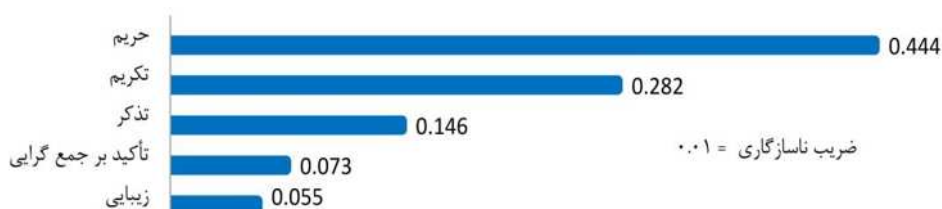
۳. اولویت‌سنجی معیارهای اخلاقی در مسکن با استفاده از روش سلسله‌مراتبی (AHP)

تصویر ۳. نمودار درختی ارزش‌های اسلامی در مسکن: این نمودار مسیر کلی سنجش را با هدف، معیارهای اصلی و معیارهای فرعی نمایش می‌دهد. (مأخذ: نگارندگان)

۴-۱. تعیین ضریب اهمیت معیارهای اصلی

در تعیین ضریب اهمیت معیارها و زیر معیارها ضریب ناسازگاری باید کوچکتر یا مساوی ۰/۱۰ باشد در غیر این صورت باید نظرات کارشناسان به صورت مجدد گرفته شده و بررسی گردد.

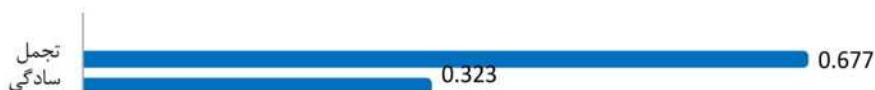
تصویر ۴. ضریب اهمیت معیارهای اصلی: اولویت بندی ارزش‌های اسلامی در فضاهای داخلی مسکن از بالا به پایین کاهش می‌یابد، بدین معنا که ردیف اول دارای ارزش بالاتری نسبت به بقیه است. (مأخذ: نگارندگان)

اگر هدف تعیین اهمیت معیارهای اصلی بود در این مرحله کار پایان می‌پذیرفت، ولی با توجه به این که زیرمعیارها در ساختار فضایی مسکن در این پژوهش مطرح است، مراحل را با زیرمجموعه خود ادامه می‌دهیم. در این مرحله حریم دارای بالاترین اولویت در بین معیارهای اصلی است.

۲-۴. تعیین ضریب اهمیت زیر معیارهای هر معیار اصلی

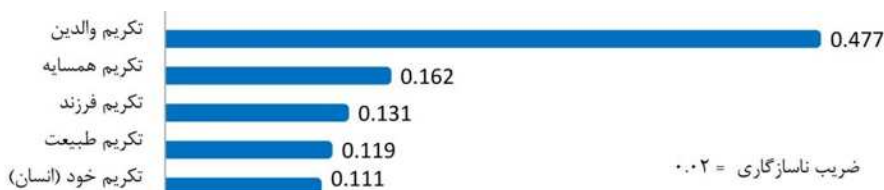
تصویر ۵. ضریب اهمیت زیر معیارهای تأکید بر جمع گرایی (مأخذ: نگارندگان)

تصویر ۶. ضریب اهمیت زیر معیارهای زیبایی (مأخذ: نگارندگان)

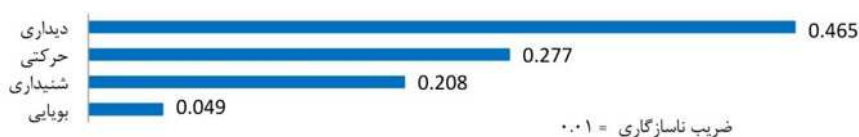
تصویر ۷. ضریب اهمیت زیر معیارهای تذکر (مأخذ: نگارندگان)

ضریب ناسازگاری = ۰.۰۲

تصویر ۸. ضریب اهمیت زیر معیارهای تکریم (مأخذ: نگارندگان)

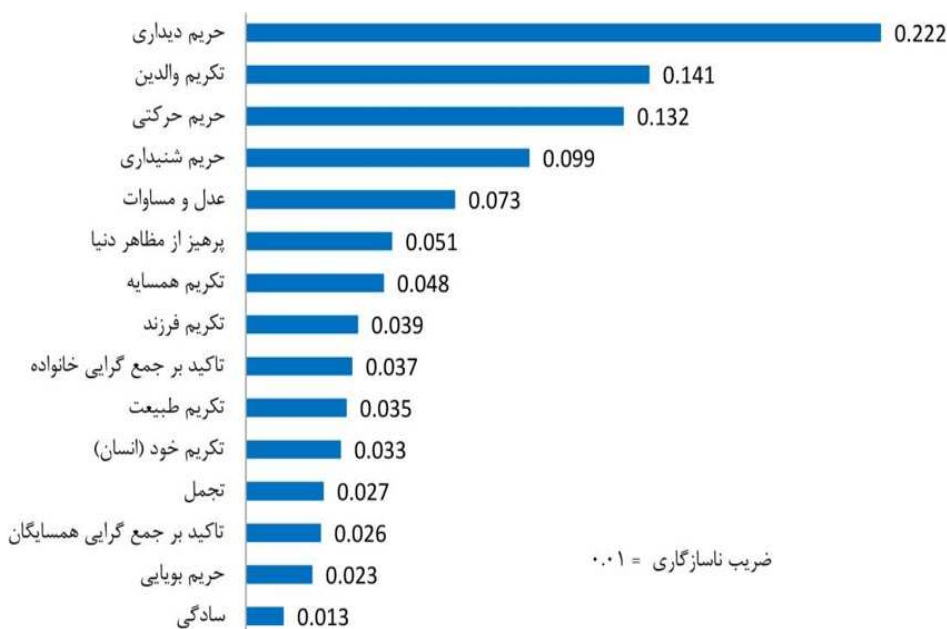
در مقوله‌ی حریم، حریم روانی به دلیل قرارگرفتن در کلیت همه‌ی زیرمجموعه‌های حریم در پرسشنامه قابل پرسش قرار نگرفت.

ضریب ناسازگاری = ۰.۰۱

تصویر ۹. ضریب اهمیت زیر معیارهای حریم (مأخذ: نگارندگان)
در اولویت بندی های بالا، از بالا به پایین اولویت ها کاهش می یابد، بدین معنا که ردیف اول دارای ارزش بالاتری نسبت به بقیه است.

۳-۴. تعیین وزن نهایی (وزن زیر معیارها در مجموع)

تصویر ۱۰. وزن نهایی زیرمعیارها: با توجه به وزن نهایی مشخص گردید که حریم دارای بالاترین اولویت از نظر رعایت در مسکن می باشد.
(مأخذ: نگارندگان)

۴. جایگاه ارزش های اسلامی در مسکن انعطاف پذیر معاصر

اشنایدر و تاییل در مورد این موضوع این چنین مطرح کرده اند که، مسکن سازگار و انعطاف پذیر بطور گسترده در مورد مسکنی که می تواند به نیازهای در حال تغییر و الگوهای اجتماعی و فناوری پاسخ دهد، تعریف شده است. از نظر اشنایدر و تاییل تعریف مسکن انعطاف پذیر به عنوان مسکنی است که می تواند به نیازهای در حال تغییر شخصی، عملی و یا فن آوری (و الگوهای (جمعیتی، اقتصادی و زیست محیطی) و یا هر دو بپردازد (Schneider & Till, 2007).

فریدمن^۱ نشان می‌دهد که "تسهیل و تناسب نیازهای فضا و محدودیت‌های خانه، قبل یا بعد از سکونت توسط ساکنان (Friedman, 2002) یک تفسیر سازگاری است. جمله قبل یا بعد از سکونت در تعریف فریدمن شامل خانه‌ی مناسب برای نیازهای اصلی ساکنان، اما مسکنی که قابلیت سازگاری برای نیازهای آینده را دارد، است. مانند فریدمن، اشنایدر و تایل نیز، انعطاف‌پذیری قبل از سکونت در بحث‌شان وجود دارد، اما تمرکزشان در انعطاف‌پذیری پس از سکونت است. در تعریف سازگاری، اشمیت^۲ و همکارانش به چهار ویژگی اشاره می‌کنند: ظرفیت برای ایجاد تغییر، توانایی باقی‌ماندن، به حداکثر رساندن ارزش و زمان (سرعت تغییر از طریق تغییرات در زندگی) (Schmidt et al, 2010)، تعریف فریدمن و اشمیت و همکارانش از سازگاری در درازمدت، از نقاط توصیف زمان مشابه است. به عنوان مثال، اشنایدر و تایل بر این باورند که انعطاف‌پذیری طولانی مدت اجازه می‌دهد تا ارائه‌دهندگان مسکن برای سازگاری امکان ترکیبی از انواع واحد، تغییر چیدمان داخلی و ارتقاء خود در اقتصاد داشته باشند (Schneider&Till, 2007). این استدلال هماهنگی نزدیک‌تری با تعریف اشمیت و همکاران برای تغییرپذیری در آینده دارد.

با توجه به توضیح انعطاف‌پذیری مسکن، می‌توان ارزش‌ها و معیارهای اخلاقی را بدین صورت در مفهوم مسکن دارای نمود دید: (جدول ۷)

جدول ۷. کاربرد مؤلفه‌های ارزش‌های اسلامی در مسکن انعطاف‌پذیر: ارزش‌ها به نوبه‌ی خود الزامی به منظور انعطاف‌پذیری مسکن ایجاد می‌نمایند، در حقیقت مسکن انعطاف‌پذیر، وجود ارزش‌های اخلاقی را در مسکن نمایان می‌نماید. (مأخذ: نگارندگان)

1- Friedman

2 - Schmidt

معیار اصلی	زیرمعیار	نمود در طراحی مسکن انعطاف‌پذیر
تکریم	والدین	قابلیت اضافه نمودن و یا کم نمودن اتاق و یا فضاهای آرامش والدین در مسکن از قبیل ایجاد تراس‌های امن و محبوب به منظور تکریم والدین در سالمندی
	فرزندان	تغییرات اندازه و تعداد اتاق با توجه به تعداد فرزندان
	همسایه	در نظریه فضاها بینابینی به منظور ملاقات همسایگان در مجتمع‌های مسکونی با قابلیت کم یا اضافه شدن زیرپنا به مسکن
	طبیعت	کاهش و یا افزایش متراژ فضاهای داخلی خانه با توجه به نیاز به منظور کاهش مصرف سوخت‌های فسیلی و ایجاد آلودگی‌های هوا (حفظ محیط زیست)
حربم	انسان	توجه به روح تنوع طلب انسان و تنوع فضایی به دور از کسالت، سازمان فضایی مطابق با حالات جسمانی متفاوت (معلول، نابینا و ...)، توجه به تناسبات انسانی
	بوایی حرکتی شنیداری دیداری	محدود نمودن سلسله مراتب، تغییرات و جابجایی فضاها و کارکردها، در نظریه همنشینی فضاها سازگار با هم از نظر گردش بو و صوت در صورت هر تغییر فضایی
تذکر	عدل (تعادل و مساوات) پرهیز از مظاهر از دنیا	میان رو بودن و عدم استفاده از متراژهای بالا و دوری از فضاهایی با متراژ پایین (محدودیت) توجه به ارتفاع و متراژ خانه که نباید خارج از حد نیاز ساکنین باشد
زیبایی	تجمل سادگی	توجه به روحیه زیبایی پسند افراد در قالب زیبایی‌های وجودی، توجه به دوری از اسراف در زیور خانه
جمع‌گرایی	خانواده همسایگان	قرارگیری فضای نشیمن و تراس‌های خصوصی در میانه فضاهای خصوصی و نیمه عمومی در نظریه فضاها بینابینی به منظور ملاقات همسایگان در مجتمع‌های مسکونی با قابلیت کم یا اضافه شدن زیرپنا به مسکن

معماری انعطاف‌پذیر به عنوان راهکاری سیستماتیک در راستای برقراری منسجم و پایدار این روند در تلاش است به منظور توسعه‌ای پایدار در زمینه مسکن ابعاد اجتماعی، اقتصادی و زیست محیطی ساکنین را سامان داده و تدابیری را به منظور این برقراری ثبات به عمل آورد.

۵. جایگاه ارزش‌های اسلامی در توسعه پایدار مسکن انعطاف‌پذیر

هدف از پایداری، ماندگاری و تداوم در بستر زمان می‌باشد. مسکن برای مفید واقع شدن و پایایی باید بتواند در مقابل شرایط مختلف کارا و پویا عمل کند. طراحی پایدار، طراحی است که

بتواند در درازمدت با بهره‌گیری از قدرت انعطاف و سازگاری، مفید واقع شود و با کاربری‌های مختلف بتواند همساز گردد. برای ایجاد سکونتگاه‌های پایدار، فرهنگ و توجه به ابعاد ارزشی در کنار پایداری مباحث انرژی، محیط زیست، اکولوژی، تکنولوژی بومی، کاهش آلودگی‌ها، ضایعات و مواد زاید، بازیافت مواد و مشارکت مردم، در معنایی وسیع‌تر، بستر تعالی انسان و زمینه‌ساز برای تعالی روحی انسان می‌گردد. لذا، از این زاویه نگرش، با توجه به تعامل کالبد با رفتارهای انسانی، ایجاد پایداری اجتماعی مضاعف محقق می‌شود.

با توجه به آنچه در قبل گفته شد اولویت‌بندی ارزشی با گرایش مذهبی خود مراتبی از توسعه‌ی پایدار در زمینه‌ی مسکن را فراهم می‌آورد که در مقایسه با پدیده‌های مؤثر در شکل‌گیری مسکن ایرانی دارای حد اشتراکات بالایی بوده و دلایل ثبات خود را تضمین می‌نماید در ادامه این فرآیند به صورت زیر به بیان می‌گردد: (جدول ۸)

۱. قابلیت اضافه نمودن و یا کم نمودن اتاق و یا فضاهای آرامش والدین در مسکن از قبیل ایجاد تراس‌های امن و محبوب به منظور تکریم والدین در سالمندی: در واقع سکونت به معنای در خانه بودن، است. به نظر می‌رسد که امروزه جابجایی‌ها و تغییرات محل مسکونی به طور مداوم صورت می‌گیرد. در حالی که در ابتدا، محل تولد یک فرد، با محل زندگی و محل مرگ او یکسان بود و درواقع از ابتدا تا انتها، در یک خانه مشخص سر می‌کرد. حتی در میان بسیاری از اقوام مرسوم بود که خانه ای کوچک و مشابه زندگی شخص در گذشته را می‌ساختند و همراه با او در قبر جای می‌دادند تا به این ترتیب تداوم آن را حفظ کنند. امروزه نیز اجرای این گورستان‌های ایتالیایی، مقبره‌ها به شکل خانه، ساخته می‌شوند. (گروتز، ۱۳۸۹: ۹۱) فضای خانه در برگیرنده‌ی حوزه‌های مختلف؛ اگر بتواند خاطرات افراد را حفظ کند و در پیشگاه سن حرکت کند، دیگر نیاز به ترک آن همه خاطره نیست، گاه جدایی از مکان زندگی قبلی سالمندان حکم مرگ را پیدا می‌کند. خانه‌ها می‌توانند به عنوان آسایشگاهی امن برای افراد در سال‌های کهنسالی‌شان باشند. خانه باید استانداردهای سخت‌گیرانه را کنار گذاشته و بتواند همگام با سن افراد حرکت کند، طوری نباشد که دیوارهای غیر قابل جابه‌جایی، امکان استفاده افراد را در دوران کهنسالی نادیده بگیرد، در این زمان افراد بیشتر به فضاهای باز و گشاده نیاز دارند تا به اتاق‌های دلگیر و در بسته. بایستی پیشبرد زندگی در جهتی باشد که برای کمک و مراقبت‌های پرستاری از سالمندان در محل، نیازی به نقل مکان به مکانی برای نگهداری از سالمندان نباشد و زندگی مستقل، فعالیت‌های اجتماعی در محل فراهم گردد. (حصاری، ۱۳۹۰)

همچنین با انعطاف‌پذیری، پرستاری و مراقبت و خدمات به راحتی در دسترس همه در یک

مکان امکان‌پذیر است و می‌توان مراقبت‌های بلندمدت را در همان خانه انجام داد^۱، با این راهکار هزینه‌های فرد و دولت به اندازه‌ی زیادی کاهش پیدا خواهد کرد (هزینه‌های مربوط به مراقبت‌های بهداشتی، حمل و نقل، آسایشگاه...).

۲. تغییرات اندازه و تعداد اتاق با توجه به تعداد افراد خانواده و گروه‌های سنی: در این مورد انعطاف‌پذیری به معنای قابلیت پاسخ به رشد خانوار در مراحل مختلف زندگی است. به عبارت دیگر این قابلیت، تغییر اندازه‌ی واحد مسکونی را چه در جهت کوچک‌تر شدن و چه در جهت بزرگ‌تر شدن امکان‌پذیر می‌سازد. توجه به تغییر شکل خانواده و نیازهای جایجایی به منظور تأمین سرپناه متناسب با تعداد افراد هزینه‌های جایجایی و همچنین استهلاک، فرسودگی وسائل زندگی و از بین رفتن زمان را می‌توان در این زمینه بیان نمود. طبیعتاً جایجایی‌ها نیز در شهر بار آلودگی هوا را در بر خواهد داشت و این آلودگی هوا با مصرف سوخت‌های فسیلی وسایل نقلیه خواهد بود. در این بحث می‌توان نقش کاهش یا افزایش متراژ مسکن را در رابطه با تناسب با نیازهای ساکنین را در گرم و سرد نمودن منازل را عنوان نمود، زیرا که موضوع استفاده از سوخت‌های فسیلی تولیدی برق یا گاز را کاهش داده و آلودگی کمتری را سبب می‌گردند.

۳. در نظریه‌ی فضاهای بینابینی به منظور ملاقات همسایگان در مجتمع‌های مسکونی با قابلیت کم یا اضافه شدن زیربنا به مسکن: اصل مهمان‌وازی برای همسایگان در فضایی به دور از فضای داخلی منزل به مانند خانه‌های سنتی که فضای اندرونی و بیرونی با تشخیص به میزان آشنایی مهمان‌ها پذیرای آن‌ها بود. این امر باعث افزایش تعاملات اجتماعی میان ساکنین یک مجتمع می‌شود. کاهش و یا افزایش متراژ فضاهای داخلی خانه با توجه به نیاز، به منظور کاهش مصرف سوخت‌های فسیلی می‌تواند یکی از گزینه‌های پایداری باشد. این فضای بینابینی می‌تواند فضایی حیاط مانند و سبز باشد، این امر خود باعث افزایش فضای باز در مجتمع‌ها یا منازل مسکونی شده و همچنین در جلوگیری آلودگی هوا به صورت مستقیم و غیر مستقیم تأثیر می‌گذارند.

۱- مهمترین جنبه‌های جامعه‌شناختی که در مورد سالمندان بایستی مورد توجه قرار گیرد، بازنشستگی، مرگ همسر، محدودیت‌های اقتصادی، روابط اجتماعی و مانند آن هستند که به طور مستقیم بر بهداشت روانی سالمند تأثیر می‌گذارند. بنابر این توجه به نیازهای روان‌شناختی، بهداشتی، اجتماعی و رفاهی سالمندان و فراهم آوردن بستری مناسب برای ارضای این نیازها، می‌تواند در بهبود کیفیت و امید به زندگی سالمندان مؤثر باشد.

۴. توجه به روح تنوع طلب انسان و تنوع فضایی به دور از کسالت سازمان فضایی مطابق با حالات جسمانی متفاوت (معلول، نابینا و...) توجه به روحیه زیبایی پسند افراد در قالب زیبایی های وجودی، توجه به دوری از اسراف در زیور خانه: در واقع سازگاری با هر روحیه و حالات جسمانی ای با ایجاد امتیاز انتخاب های تغییر در داخل فضا خود نوعی احترام به حقوق ساکنین است. هر چه جابجایی ها کمتر گردد پایداری و ثبات اجتماعی و فرهنگی محلات افزایش می یابد. (حصاری، ۱۳۹۰) در واقع تنوع باعث دوری از کسالت شده و این امر باعث شده افراد کمتر خواستار تغییر محل سکونت گردند و هزینه های پیش رو را نخواهند داشت. همچنین با در نظرگیری تغییرات احتمالی توسط طراح تغییرات داخلی نیز با هزینه های کمتری نسبت به حالات غیر منعطف منازل صورت می پذیرد.

۵. محدود نمودن سلسله مراتب، تغییرات و جابجایی فضاها و کارکردها، در نظرگیری همنشینی فضاها سازگار با هم از نظر گردش بو و صوت در صورت هر تغییر فضایی: احترام به عابرین پیاده در هنگام عبور از کنار منازل در صورت جانمایی صحیح فضاها به منظور جلوگیری از استشمام بوهای نامطبوع سرویس ها، پاسخگویی به نیازهای مذهبی افراد در رابطه با دید با ورود به منازل و تعیین عملکردهای مطابق با نیازهای به روز مردم ایران، در واقع در این بخش محدود نمودن سلسله مراتب نوعی پایداری اجتماعی در قبال فرهنگ اصیل و تشخیص طراحی به منظور طراحی برای زندگی همراه با آرامش و آسایش است، تقویت حس مکان و روحیه ی هویت نگاشتی و هویت سازی در افراد ساکن (مسئله حریم) و حتی مهمانان این خانه ها به صورت مستقیم و غیر مستقیم.

۶. میانه رو بودن و عدم استفاده از مترائ های بالا و دوری از فضاهایی با مترائ پایین (محدودیت)، توجه به ارتفاع و مترائ خانه که نباید خارج از حد نیاز ساکنین باشد: برقراری و ارتباط صحیح فضا با انسان با درک متقابل نیازها به صورتی که در صورت وجود مترائ های زیاد بلااستفاده ماندن مترائ های مابقی حس جمعی و انسان دوستی فضا را کاهش داده و ماندن در فضا را ملال آور می نماید. مترائ های پائین نیز محدوده های شخصی افراد را با تعرض دیداری، شنیداری، حرکتی روبرو می کند و به نوع خود باعث دلزدگی افراد می گردد.

کاهش و یا افزایش مترائ فضاهای داخلی خانه بدون توجه به نیاز، مصرف سوخت های فسیلی را افزایش می دهد و هزینه های مازاد را بر خانواده و دولت تحمیل می نماید، در واقع مترائ نا متناسب با نیاز برابر است با هدر رفت انرژی و آلودگی هوا.

جدول ۸. طراحی مسکن انعطاف پذیر با رویکرد به پایداری، در موارد زیر واضح ترین

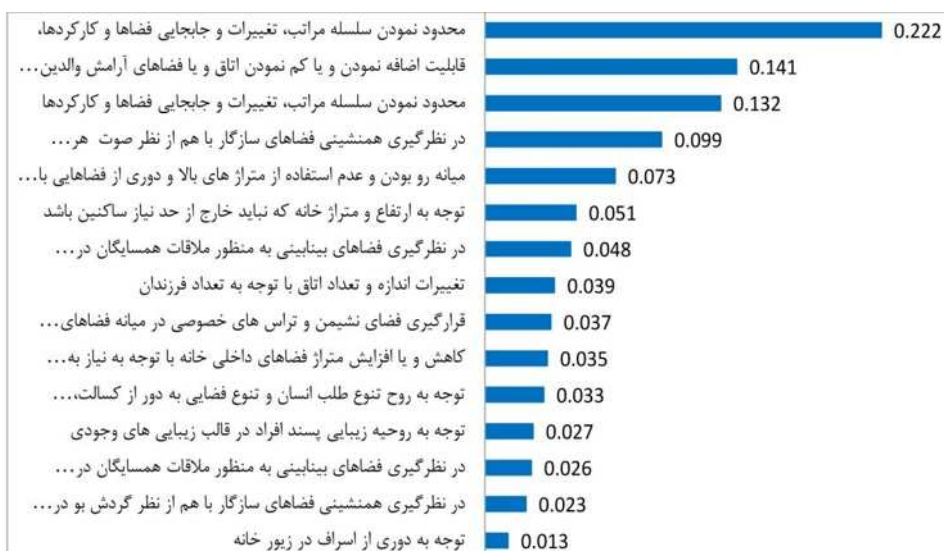
تأثیرات مد نظر بوده است. (مأخذ: نگارندگان)

	محیطی		
قابلیت اضافه نمودن و یا کم نمودن اتاق و ..		*	*
تغییرات اندازه و تعداد اتاق با توجه به تعداد فرزندان	*	*	*
در نظرگیری فضاهای بینابینی به منظور ملاقات همسایگان ...	*	*	*
کاهش و یا افزایش متراژ فضاهای داخلی خانه با توجه به نیاز به منظور کاهش مصرف ...	*	*	*
توجه به روح تنوع طلب انسان و تنوع فضایی ...		*	*
محدود نمودن سلسله مراتب، تغییرات و جابجایی فضاها و کارکردها ...			*
میان‌رو بودن و عدم استفاده از متراژهای بالا و ...	*	*	*

۷. جمع بندی

در وهله‌ی اول در طراحی مسکن انعطاف‌پذیر از دید اسلام شاید تفاوتی با انعطاف‌پذیری در غرب دیده نشود، اما با بررسی‌های انجام شده در میان پنج ارزش اخلاقی - اسلامی (حریم، تذکر، تأکید بر جمع گرایی، زیبایی، تکریم) توصیه شده با نظر کارشناسان مربوطه، همانطور که انتظار می‌رفت، حریم به عنوان اولین اولویت انتخابی به منظور رعایت در مسکن توصیه شد که با توجه به ضریب اهمیت این ارزش که فاصله‌ی آن با اولویت دوم حتی نزدیک به دو برابر می‌باشد، اهمیت خود را نشان داد.

با توجه به طرح معماری در عناصر سازنده نمونه‌های غربی، تغییرات پلانی و همجواری انواع فضاها بدون هیچ مانعی انجام می‌شود و دیگر قلمروهای داخلی مسکن در اولویت رعایت نیستند، بلکه سازگاری با نیازهای ساکنین و ساختار خانواده مهم است؛ اما با رعایت حریم این موضوع دیگر به آزادی عمل طراحی غربی پایان می‌دهد، مقوله حریم در باب محدود کننده، تغییرات بدون حد را رد نموده و سلسله مراتبی پیش بینی شده را در ابتدای مرحله طراحی گوشزد می‌نماید، زیرا که از نظر اسلام خانه مکانی برای آسایش، آرامش و عبادت است، پس باید از هنجارهای اسلام نیز که خود توصیه‌هایی در مورد مسکن داشته استفاده شود، در خانه ایرانی معاصر با این که جهانی‌سازی تا حد زیادی تمهیداتی غربی را دارای اشتراک گذاشته است ولی نمی‌توان قشر عظیم پایین به هنجارها را نادیده گرفت. در ادامه نموداری به عنوان الگوی ساماندهی ارزش‌های اخلاقی در مسکن انعطاف‌پذیر ارائه شده است که اولویت‌های اجرایی در آن به ترتیب زیر است.

تصویر ۱۱. اولویت‌مدهای مسکن انعطاف‌پذیر با توجه به اولویت‌بندی ارزش‌های اسلامی: این اولویت‌بندی حاکی از این است که رعایت اولویت اول شرط ورود به اجرای اولویت دوم است و بالعکس ممکن نیست. (مأخذ: نگارندگان)

نتیجه‌گیری

همانطور که در بالا گفته شد ارزش‌های اسلامی که خود این ارزش‌ها فضیلت‌های اخلاقی یک انسان است در آیات و روایات و نظرات فقها دارای ارجحیتی متفاوت هستند، که شاید در میان همه انسان‌ها به دور از هر دین و مسلکی پسندیده باشند، دارای اولویتی متفاوت هستند. اولویت‌بندی این ارزش‌ها با نظر کارشناسان علوم اسلامی مقوله حریم را در میان مقایسه‌ی پنج‌گانه‌ی (تکریم، حریم، تذکر، زیبایی و جمع‌گرایی) در مرحله‌ی اول شناسایی نمود و در مرحله‌ی بعد با شناسایی اصول شکل‌گیری مسکن در ایران از دیروز تا به امروز عوامل و پدیده‌های شناخته شده را در سه زیرگروه (اجتماعی-اقتصادی و زیست محیطی) جمع‌بندی می‌نماید که با برگشت به ارزش‌های اسلامی در مسکن انعطاف‌پذیر، نوعی انطباق مشاهده می‌گردد، این انطباق حکایت از این دارد که مبانی اسلام با در نظرگیری تمامی ابعاد زندگی بشر بنیان نهاده شده است، حتی ارزش‌های اسلامی نظری نیز دارای درون مایه‌ای انسانی در راستای زندگی وی در حیطه‌های مسکن می‌باشد.

در این پژوهش حریم به عنوان اولین اولویت انتخابی کارشناسان اسلامی و همچنین بیشترین مشکل در مسکن معاصر ایرانی چه در حالت منعطف و چه در حالت معمول، موجه بودن بررسی این ارزش را در پژوهش‌های آتی سبب می‌گردد.

جدول ۹. دلایل نیاز به بررسی حریم در مسکن منعطف (مأخذ: نگارندگان)

نمونه‌های غربی	نمونه‌های ایرانی
در اولویت قرار گرفتن تأمین نیازهای ساختار خانوار (جسمانی) نسبت به نیازهای روانی کاربر	وجود ارزش‌های اخلاقی-اسلامی در هنجارهای جامعه
	اولویت انتخابی در میان ارزش‌های مورد بررسی
	دور شدن از هنجارهای جاری در خانه‌های سنتی
	بزرگترین مشکل روابط داخلی در مسکن معاصر ایران

فهرست منابع

۱. قرآن کریم، ۱۳۷۹، ترجمه مهدی الهی قمشه ای. قم، انتشارات سازمان تبلیغات اسلامی.
۲. امام علی (ع)، ۱۳۶۸، نهج البلاغه، به کوشش جعفر شهیدی، تهران، آموزش انقلاب اسلامی.
۳. احمدی، سید جواد، ۱۳۹۲، عدالت اصطلاح‌شناسی و پیوند آن با مفاهیم همسو در آموزه‌های نهج البلاغه، نشریه معرفت اخلاقی، شماره ۱.
۴. آذر، عادل و رجبزاده، علی، ۱۳۸۹، تصمیم‌گیری کاربردی رویکرد MADM، تهران، انتشارات نگاه دانش.
۵. آشتیانی، جلال الدین، ۱۳۷۵، شرح مقدمه قیصری بر فصوص الحکم، قم، دفتر تبلیغات اسلامی.
۶. آمدی، عبدالواحد بن محمد، ۱۳۶۶، شرح محقق بارع جمال الدین محمد خوانساری بر غرر الحکم و درر الکلم، تهران، انتشارات دانشگاه تهران.
۷. ابن منظور، بی‌تا، لسان العرب، قم، انتشارات صدرا.
۸. ارفع، کاظم، ۱۳۶۸، شرح دعای مکارم اخلاق، تهران، انتشارات فیض کاشانی.
۹. پاینده، ابوالقاسم، ۱۳۸۲، نهج الفصاحه: مجموعه کلمات قصار حضرت رسول (ص)، تهران، انتشارات علمی.
۱۰. جوادی آملی، عبدالله، ۱۳۸۸، اسلام و محیط زیست، عباس رحیمیان، قم، انتشارات صدرا.
۱۱. جوادی آملی، عبدالله، ۱۳۸۹ الف، تسنیم، علی اسلامی، قم، انتشارات صدرا، جلد ۲.
۱۲. جوادی آملی، عبدالله، ۱۳۸۹ ب، تسنیم، حسین اشرفی و روح ا. رزقی، قم، انتشارات صدرا، جلد ۱۸.
۱۳. جوادی آملی، عبدالله، ۱۳۸۹ ج، تسنیم، احمد قدسی، قم، انتشارات صدرا، جلد ۴.
۱۴. حصاری، پدram، ۱۳۹۰، مسکن انعطاف‌پذیر (مجمع مسکونی) - منطقه یک تهران، پایان نامه کارشناسی ارشد، دانشگاه بین المللی امام خمینی (ره).
۱۵. ری شهری، محمد، ۱۳۸۱، میزان الحکمه، حمیدرضا شیخی، قم، انتشارات دارالحديث.
۱۶. دهخدا، علی اکبر، ۱۳۷۷، لغتنامه دهخدا، تهران، روزنه.
۱۷. سبزواری، حاج ملاهادی، ۱۳۶۳، اسرار الحکم، تهران، کتابفروشی اسلامیه.
۱۸. صالح، صبحی، ۱۳۷۰، فرهنگ نهج البلاغه، مصطفی رحیمی نیا، تهران، انتشارات اسلامی.
۱۹. طباطبائی، سیدمحمدحسین، ۱۳۸۶، المیزان فی تفسیر القرآن، سیدمحمدباقر موسوی همدانی، قم، اسلامی.
۲۰. طبرسی، حسن بن فضل، ۱۳۸۲، مکارم الاخلاق، ابراهیم میرباقری، قم، انتشارات شریف رضی.
۲۱. عمید، حسن، ۱۳۶۱، فرهنگ فارسی عمید، تهران، ابن سینا.
۲۲. کلینی، محمد بن یعقوب، ۱۳۸۸ ق، الاصول من الکافی، ترجمه علی اکبر غفاری، تهران، دار الکتب الاسلامیه.

۲۳. گروتز، یورگ، ۱۳۸۹، زیبایی شناسی در معماری، ترجمه مجتبی دولتخواه و سولماز همنی، تهران، نشر دولت‌مند.
۲۴. مسائلی، صدیقه، ۱۳۸۸، نقشه‌ی پنهان به مثابه دست آورد باورهای دینی در مسکن سنتی کویری ایران، هنرهای زیبا، شماره ۳۷.
۲۵. مصباح، محمد تقی، ۱۳۷۳، دروس فلسفه اخلاق، تهران، انتشارات مؤسسه اطلاعات.
۲۶. مصباح، مجتبی، ۱۳۸۱، فلسفه اخلاق، تهران، انتشارات مؤسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی.
۲۷. معین، محمد، ۱۳۷۱، فرهنگ فارسی، تهران، سپهر.
۲۸. مومنی، منصور و شریفی سلیم، علیرضا، ۱۳۹۰، مدل‌ها و نرم افزارهای چند شاخصه، تهران، مولفین.
29. Cimren, E, B & Cathay. E, Budak, 2007, Development of a machine tool selection system using AHP, International Journal of Advanced.
30. Friedman, Avi, 2002, The Adaptable House: Designing Homes for Change, McGraw-Hill Professional
31. Schmidt III, R, and Eguchi, T and Austin, S and Gibb, A, 2010, What Is the Meaning of Adaptability in the Building Industry?, Bilbao: Spain
- Schneider, Tatjana & Till, Jeremy, 2007, Flexible Housing, Oxford, United Kingdom: Architectural Press.

